J. ODERFELD (Warszawa)

ROZKŁAD ILOCZYNU POTĘG WYMIERNYCH ZMIENNYCH LOSOWYCH NIEZALEŻNYCH

1. Wstęp

W wielu zastosowaniach statystyki matematycznej do techniki i nauk przyrodniczych mamy do czynienia z jednomianami, do których wchodzą niezależne zmienne losowe, to jest ze zmiennymi losowymi Z typu

$$Z = X^{\alpha} Y^{\beta} U^{\gamma} \ldots, \tag{1}$$

gdzie X, Y, U są zmiennymi losowymi o znanych rozkładach, a $\alpha, \beta, \gamma, \ldots$ są stałymi liczbami wymiernymi.

Zachodzi to na przykład przy obliczaniu pól i objętości, w obliczeniach wytrzymałości konstrukcji, w chemicznej analizie jakościowej, w statystycznej kontroli jakości.

Jeśli każda z liczb $\alpha, \beta, \gamma, \ldots$ jest równa 1 lub -1, to mamy do czynienia z iloczynami i ilorazami, na przykład

$$Z = \frac{XY\ldots}{UW\ldots}. \tag{2}$$

Teoretyczne metody wyznaczania rozkładu iloczynów i ilorazów są proste. Zawsze bowiem można napisać wielokrotną całkę i podać obszar całkowania. Nie jest to jednak załatwieniem sprawy z punktu widzenia praktyka, któremu jest potrzebny rozkład Z w postaci analitycznej lub tablicowej. Efektywne rozwiązania analityczne są znane w niewielu tylko przypadkach, głównie ze względu na poważne trudności rachunkowe. W tej sytuacji praktyk radzi sobie półśrodkami, które czasem wystarczają, a czasem nie, o czym praktyk przeważnie nie wie. Do takich półśrodków należy na przykład znana metoda różniczki zupełnej, bardzo rozpowszechniona w technice. Jak wiadomo, stosowalność tej metody ogranicza się do wąskiego przedziału zmienności zmiennych losowych w okolicy wartości średniej. Nie trudno zresztą podać przykład, kiedy ta metoda zupełnie zawodzi. Dlatego wydało się rzeczą celową naszkicować bardzo prosty sposób numeryczny, przy którego użyciu można z dowolną dokładnością wyznaczyć rozkład Z dla zupełnie dowolnych rozkładów $X, Y, \ldots$

Sposób ten opiera się na dobrze znanej, prymitywnej metodzie numerycznego całkowania. Nowość — jak się zdaje — stanowi użycie tu tak zwanych *ciągów Renarda* zaproponowanych przez K. Renarda w 1897 r. Korzyść polega na tym, że w obliczeniu powtarzają się stale te same uprzywilejowane liczby, co bardzo ułatwia rachunek.

2. Ciągi Renarda

Opis postępowania poprzedzimy krótkim przypomnieniem niektórych własności ciągów Renarda. Wyrazy x_i ciągu Renarda mają ogólną postać

(3) $$x_i = 10^{(is+r)/n},$$

gdzie:

wskaźnik bieżący i przebiega zbiór wszystkich liczb całkowitych $\ldots, -2, -1, 0, 1, 2, \ldots$;

wykładnik[1]) n ma postać $5 \cdot 2^k$, gdzie k jest liczbą naturalną lub zerem;

skok s jest liczbą całkowitą, różną od zera;

rząd r jest liczbą naturalną lub zerem.

W niniejszym opracowaniu będziemy używali dwóch szczególnych postaci ciągów Renarda.

Ciąg o wyrazach (3) w których $s=1$, $r=0$, a więc ciąg o wyrazach $x_i = 10^{i/n}$, nazywamy *normalnym ciągiem Renarda* i oznaczamy $\mathcal{R}n$.

Ciąg o wyrazach (3) w których $s \neq 1$, $r=0$, a więc ciąg o wyrazach $x_i = 10^{is/n}$, nazywamy *pochodnym ciągiem Renarda* i oznaczamy $\mathcal{R}n/s$.

Każdy ciąg $\mathcal{R}n/s$ jest podciągiem ciągu $\mathcal{R}n$. Oczywiście $\mathcal{R}n/1 = \mathcal{R}n$.

---

[1]) Nazwy *wykładnik, skok* i *rząd* przyjęto zgodnie z terminologią ciągów Renarda ustaloną w polskim piśmiennictwie technicznym.

Wprowadźmy funkcję $L_n(x_i)$ określoną w następujący sposób: Jeśli x_i jest wyrazem pochodnego ciągu Renarda $\mathcal{R}n/s$, to

$$L_n(x_i) = is. \tag{4}$$

Dla wyrazów x_i normalnego ciągu Renarda $s=1$ i mamy wtedy $L_n(x_i)=i$. Łatwo zauważyć, że

$$L_n(x_i) = n \lg_{10} x_i.$$

Elementarny rachunek wskazuje następujące własności ciągów Renarda:

Jeśli $A_1, A_2, \ldots, A_t$ są wyrazami ciągu $\mathcal{R}n$, a $p_1, p_2, \ldots, p_t$ są liczbami całkowitymi, to jednomian

$$A_1^{p_1} A_2^{p_2} \ldots A_t^{p_t} \tag{5}$$

jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n$. Zachodzi zależność

$$L_n(A_1^{p_1} A_2^{p_2} \ldots A_t^{p_t}) = p_1 L_n(A_1) + p_2 L_n(A_2) + \ldots + p_t L_n(A_t).$$

W szczególności odwrotności, iloczyny i ilorazy wyrazów ciągu $\mathcal{R}n$ są wyrazami ciągu $\mathcal{R}n$.

Jeśli A jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/s$, a p jest liczbą całkowitą, to $A^{p/s}$ jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/p$, a więc również wyrazem ciągu $\mathcal{R}n$. Zachodzi zależność

$$L_n(A^{p/s}) = \frac{p}{s} L_n(A).$$

Jeśli A_1 jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/s_1$, zaś A_2 wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/s_2, \ldots, A_t$ wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/s_t$, a $p_1, p_2, \ldots, p_t$ są liczbami całkowitymi, to jednomian

$$A_1^{p_1/s_1} A_2^{p_2/s_2} \ldots A_t^{p_t/s_t} \tag{6}$$

jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n/d$, gdzie d jest największym wspólnym dzielnikiem $p_1, p_2, \ldots, p_t$, a więc jednomian (6) jest wyrazem ciągu $\mathcal{R}n$. Zachodzi zależność

$$L_n(A_1^{p_1/s_1} A_2^{p_2/s_2} \ldots A_t^{p_t/s_t}) = \frac{p_1}{s_1} L_n(A_1) + \frac{p_2}{s_2} L_n(A_2) + \ldots + \frac{p_t}{s_t} L_n(A_t).$$

Uzyskane wiadomości o ciągach Renarda zastosujemy do badania rozkładów jednomianowych funkcji zmiennych losowych o znanych rozkładach.

Jeśli zmienne losowe $X, Y, Z, \ldots$ przyjmują *dowolne* wartości z ciągu $\mathcal{R}n$, a α, β, $\gamma, \ldots$ są liczbami całkowitymi, to zmienna losowa (1) przyjmuje wartości z ciągu $\mathcal{R}n$.

Tablica 1

x	$L(x)$	x	$L(x)$	x	$L(x)$	x	$L(x)$
1,0000	0	1,9953	24	3,9811	48	6,3096	64
1,0292	1	2,0535	25	4,0973	49	6,4938	65
1,0592	2	2,1135	26	4,2170	50	6,6834	66
1,0902	3	2,1752	27	4,3401	51	6,8786	67
1,1220	4	2,2387	28	4,4668	52	7,0795	68
1,1548	5	2,3041	29	4,5973	53	7,2862	69
1,1885	6	2,3714	30	4,7316	54	7,4990	70
1,2232	7	2,4406	31	4,8697	55	7,7180	71
1,2589	8	2,5119	32	5,0119	56	7,9433	72
1,2957	9	2,5852	33	5,1582	57	8,1752	73
1,1335	10	2,6608	34	5,3089	58	8,4140	74
1,3725	11	2,7384	35	5,4639	59	8,6596	75
1,4125	12	2,8182	36	5,6234	60	8,9125	76
1,4538	13	2,9007	37	5,7876	61	9,1728	77
1,4962	14	2,9854	38	5,9566	62	9,4406	78
1.5389	15	3,0726	39	6,1306	63	9,7163	79
1,5849	16	3,1623	40				
1,6312	17	3,2546	41				
1,6788	18	3,3497	42				
1,7278	19	3,4475	43				
1,7783	20	3,5481	44				
1,8302	21	3,6518	45				
1,8837	22	3,7584	46				
1,9387	23	3,8681	47				

x	$L(x)$
....	....
od 0,01 do 0,1	od −160 do −80
od 0,1 do 1	od −80 do 0
od 1 do 10	od 0 do 80
od 10 do 100	od 80 do 160
od 100 do 1000	od 160 do 240
....	....

Jeśli zmienne losowe $X, Y, Z, \ldots$ przyjmują *stosownie wybrane* wartości z ciągu $\mathcal{R}n$, a α, β, $\gamma, \ldots$ są liczbami wymiernymi, to zmienna losowa (1) przyjmuje wartości z ciągu $\mathcal{R}n$.

W zastosowaniach technicznych zwykle przyjmuje się $n = 5, 10, 20, 40, 80$. Odpowiadają temu ciągi $\mathcal{R}5$, $\mathcal{R}10$, $\mathcal{R}20$, $\mathcal{R}40$, $\mathcal{R}80$.

Wyrazy tych ciągów zaokrąglone według pewnych zasad nazywamy *liczbami normalnymi*. Ciągi liczb normalnych są podane w Polskiej Normie PN/N - 02100.

W zastosowaniach numerycznych niniejszej pracy przyjmujemy, że zawsze $n=80$, wobec czego możemy pisać krótko $L(\ )$ zamiast $L_{80}(\ )$.

Wyrazy x ciągu $\mathcal{R}80$ zaokrąglone do czwartego znaku spisano, według zacytowanej normy, w tablicy 1 dodając wartości $L(x)$.

Należy zauważyć, że nasze definicje nieco odbiegają od przyjętych w Polskiej Normie.

3. Zastosowanie ciągów Renarda

3.1. Uwagi ogólne. Uważamy za znane dystrybuanty $F_1, F_2, \ldots$ zmiennych losowych $X, Y, \ldots$ i szukamy dystrybuanty F zmiennej losowej Z, określonej przez wyrażenie (1).

Zakładamy, że $X, Y, \ldots$ przybierają tylko dodatnie wartości. To zwężające założenie jest dopuszczalne we wszystkich zastosowaniach wymienionych we wstępie, ze względu na fizyczny charakter występujących wielkości. Założenie to będzie ważne w całym rozdziale 3.

3.2. Przypadek jednej zmiennej losowej. Przyjmijmy, że wyrażenie (1) ma postać

$$Z = X^{p/s}, \tag{7}$$

gdzie $p/s > 0$.

Możemy napisać tożsamości

$$F_1(x) = P(X \leqslant x) = P(X^{p/s} \leqslant x^{p/s}) = P(Z \leqslant x^{p/s}). \tag{8}$$

Biorąc na x kolejne wyrazy ciągu Renarda $\mathcal{R}n/s$ otrzymamy na $x^{p/s}$ kolejne wyrazy ciagu Renarda $\mathcal{R}n/p$. Mamy więc

$$P(Z \leqslant z) = F_1(x), \tag{9}$$

gdzie

$$L(x) = \frac{s}{p} L(z).$$

Przykład 1. Zmienna losowa X ma rozkład normalny $N(40, 2{,}5)$. Wyznaczyć dystrybuantę zmiennej losowej $Z = X^{2/3}$.

Obliczenie ujmujemy w tablicę 2.

W pierwszym wierszu tablicy wypisano wskaźniki bieżące ciągu Renarda $\mathcal{R}\,80/3$, a w wierszu drugim odpowiadające im wyrazy tego ciągu wybrane z tablicy 1.

W wierszu 3 podano wartości dystrybuanty $F_1(x)$ otrzymane z tablicy rozkładu normalnego.

W wierszu 4 podano wartości $2/3 \cdot L(x)$ i odczytując z tablicy 1 odpowiadające im wartości z otrzymano wiersz piąty.

Wiersze 3 i 5 dają poszukiwaną dystrybuantę zmiennej losowej Z. Na przykład $P(Z \leqslant 11{,}220) = 0{,}16693$.

Tablica 2

$L(x)$	120	123	126	129	132	135
x	31,623	34,475	37,584	40,973	44,668	48,697
$F_1(x)$	0,00040	0,01355	0,16693	0,65143	0,96906	0,99975
$L(z) = \frac{2}{3} L(x)$	80	82	84	86	88	90
z	10,000	10,592	11,220	11,885	12,589	13,355

3.3. Przypadek ilorazu. Przyjmijmy, że wyrażenie (1) ma postać

$$Z = \frac{X}{Y}, \tag{10}$$

gdzie X i Y są niezależnymi zmiennymi losowymi o gęstościach odpowiednio $f_1(x)$ i $f_2(y)$ oraz dystrybuantach $F_1(x)$ i $F_2(y)$. Należy wyznaczyć dystrybuantę $F(z)$ rozkładu Z.

Jak wiadomo,

$$P(Z \leqslant z) = \iint\limits_{(x/y \leqslant z)} f(x) f(y)\, dx\, dy. \tag{11}$$

Podzielmy przedział, w którym jest określone X, na przedziały — nie koniecznie równe — (x_i, x_{i+1}).

Podwójną całkę (11) możemy oszacować pisząc

$$P(Z \leqslant z) = \sum_{i=-\infty}^{\infty} [F_1(x_{i+1}) - F_1(x_{i-1})][1 - F_2(x_i/z)], \tag{12}$$

gdzie i jest liczbą parzystą.

Jeśli wartości na x_i i na z będziemy przyjmowali z ciągu $\mathcal{R}80$, to wartości na x_i/z również będą wyrazami ciągu $\mathcal{R}80$.

Wprowadzając nowe zmienne losowe $L(X)$, $L(Y)$, $L(Z)$ zdefiniowane zgodnie z (6) i oznaczając dystrybuanty zmiennych losowych $L(X)$ i $L(Y)$ odpowiednio przez Φ_1 i Φ_2, możemy przepisać (12) w postaci

$$(13)\quad P(Z \leqslant z) = \sum_{i=-\infty}^{\infty} \{\Phi_1[L(x_{i+1})] - \Phi_1[L(x_{i-1})]\} \{1 - \Phi_2[L(x_i) - L(z)]\}.$$

Oznaczmy dla dogodności pierwszy nawias klamrowy przez a, drugi przez b. Otrzymujemy

$$(13')\quad P(Z \leqslant z) = \sum_{i=-\infty}^{\infty} ab.$$

P r z y k ł a d 2. Zmienna losowa X ma rozkład normalny $N(500, 80)$, a zmienna losowa Y ma rozkład normalny $N(40, 2{,}5)$. Wyznaczyć dystrybuantę zmiennej losowej $Z = X/Y$.

Przykład ten wybraliśmy dlatego, że znane jest jego rozwiązanie analityczne, co pozwala na oszacowanie błędu zaproponowanej metody. Zrobimy to w rozdziale 4.

Obliczenie ujęto w tablicę 3.

W kolumnie 1 są wartości $L(x_i)$. Biorąc z tablicy 1 odpowiadające im wyrazy ciągu $\mathcal{R}80$ obliczamy wartości a spisane w kolumnie 2. Na przykład dla $L(x_i) = 200$ mamy

$$x_{201} = 325{,}46, \qquad \Phi_1(201) = F_1\left(\frac{325{,}46 - 500}{80}\right) = 0{,}01456,$$

$$x_{199} = 307{,}26, \qquad \Phi_1(199) = F_1\left(\frac{307{,}26 - 500}{80}\right) = 0{,}00800,$$

$$a = \Phi_1(201) - \Phi_1(199) = 0{,}00656.$$

W 1 wierszu nagłówka są wartości $L(x_i) - L(z)$. Biorąc z tablicy 1 odpowiadające im wyrazy ciągu $\mathcal{R}80$ obliczamy wartości b spisane w kolumnie 2. Na przykład dla $L(x_i) - L(z) = 130$ mamy odpowiadający wyraz ciągu $\mathcal{R}80$ 42,170; a więc

$$b = 1 - \Phi_2(130) = 1 - F_2\left(\frac{42{,}170 - 40}{2{,}5}\right) = 0{,}19271.$$

Tablica 3

$L(x_i)$	$10^5 a$	$L(x_i)-L(z)$ / $10^5 b$ → / $10^6 S$ ↓	118	120	122	124	126	128	130	132	134	136
		$10^5 b$	10000	99960	99536	96466	83307	53014	19271	3094	174	1
184	5	120	50	50	50	48	42	26	10	2	0	0
186	9	240	90	90	90	87	75	48	17	3	0	0
188	17	380	170	170	169	164	142	90	33	5	0	0
190	31	690	310	310	309	299	258	164	60	10	1	0
192	57	1270	570	570	567	550	475	302	110	18	1	0
194	108	2350	1080	1080	1075	1041	900	573	208	33	2	0
196	200	4350	2000	1999	1990	1929	1666	1060	385	62	3	0
198	365	8000	3650	3649	3633	3521	3041	1935	703	113	6	0
200	656	14560	6560	6557	6530	6328	5465	3478	1264	203	11	0
202	1159	26150	11590	11585	11536	11480	9655	6144	2234	359	20	0
204	1983	45980	19830	19822	19738	19129	16520	10513	3821	614	34	0
206	3257	78550	32570	32557	32419	31419	27133	17267	6276	1008	56	0
208	5103	129580	51030	51010	50793	49226	42512	27053	9834	1579	87	1
210	7514	204720	75140	75110	74791	72456	62597	39835	14480	2325	128	1
212	10266	307380	102660	102619	102484	99031	85523	54424	19783	3176	176	1
214	12792	435300	127920	127869	127326	123399	106566	67815	24651	3958	219	1
216	14310	578400	143100	143043	142436	138043	119212	75863	27577	4428	245	1
218	14064	719040	140640	140584	139987	135670	117163	74559	27103	4351	240	1
220	11852	837560	118520	118472	117970	114331	98735	62832	22840	3667	203	1
222	8364	921200	83640	83606	83252	80684	69678	44340	16118	2588	143	1
224	4786	969060	47860	47840	47638	46169	39871	25372	9223	1481	82	0
226	2150	990560	21500	21491	21400	20740	17911	11398	4143	665	37	0
228	730	997860	7300	7297	7266	7042	6081	3870	1407	226	12	0
230	180	999660	1800	1799	1791	1736	1500	954	347	56	3	0
232	30	999960	300	300	299	289	250	159	58	9	1	0

$L(z)$	p
$L(z)=58$	$p=0{,}0001$
60	0,0003
62	0,0006
64	0,0011
66	0,0022
68	0,0041
70	0,0076
72	0,0137
74	0,0244
76	0,0424
78	0,0718
80	0,1173
82	0,1836
84	0,2740
86	0,3873
88	0,5167
90	0,6496
92	0,7703
94	0,8663
96	0,9320
98	0,9704
100	0,9892
102	0,9966
104	0,9991
106	0,9998
$L(z)=108$	$p=0{,}9999$

ZM-59

Na skrzyżowaniach wierszy i kolumn, w części tablicy 3 ujętej w podwójną ramkę, są iloczyny 10^6ab.

Zgodnie z wzorem (13') należy dla danej wartości z zsumować wszystkie iloczyny ab na skrzyżowaniach wierszy i kolumn odpowiadających $L(z)$. Leżą one na ukośnych liniach, przy których wypisano wartości $L(z)$. Tu występuje dogodność korzystania z ciągów Renarda. Polega ona na tym, że każde skrzyżowanie kolumny z wierszem odpowiada całkowitej liczbie $L(z)$. Zbędne więc stają się takie zabiegi jak zaliczanie wyników do klas, po czym na ogół potrzebna jest interpolacja.

Osobnego wyjaśnienia wymaga kolumna oznaczona w tablicy 3 symbolem 10^6S. Otóż $L(x_i)-L(z)$ przybiera we wzorach (13) i (13') wszystkie wartości całkowite od $-\infty$ do ∞. Jak jednak widzimy z tablicy 3, dla $L(x_i)-L(z)\leqslant 118$, b jest praktycznie równe jedności. Ponadto dla $L(x_i)-L(z)>136$, b jest praktycznie równe zeru. Pamiętając, że na i przyjmujemy tylko parzyste wartości, możemy przepisać (13') w postaci

$$P(Z\leqslant z)=S+\sum_{i=118+L(z)}^{130+L(z)} ab, \tag{14}$$

gdzie

$$S=\sum_{i=-\infty}^{116+L(z)}. \tag{15}$$

Obliczenie S nie nastręcza trudności, bo jak wynika ze wzoru (13),

$$S=\Phi_1\{L[x_{117+L(z)}]\}=F_1[x_{117+L(z)}]. \tag{16}$$

Jest to więc po prostu dystrybuanta zmiennej losowej X. Jej wartości wpisujemy w kolumnie S na przecięciu z ukośnymi liniami dla danych wartości $L(z)$.

Wyniki sumowania napisano na ukośnych liniach, zachowując 4 cyfry znaczące.

Odczytując z tablicy 1 odpowiednie wartości z otrzymano ostatecznie dystrybuantę Z w postaci tablicy 4 (kolumny 2 i 3). O kolumnie czwartej tej tablicy będzie mowa w rozdziale 4.

3.4. Przypadek iloczynu. Rozkład iloczynu dwóch niezależnych zmiennych losowych uzyskuje się przez drobną modyfikację wzoru (13). Jest mianowicie

$$(17)\quad P(Z \leqslant z) = \sum_{i=-\infty}^{\infty} \{\Phi_1[L(x_{i+1})] - \Phi_1[L(x_{i-1})]\}\, \Phi_2[L(z) - L(x_i)],$$

przy czym znaczenie symboli jest takie jak w rozdziale 3.3.

Tablica 4

$L(z)$	z	$P(Z \leqslant z)$ metodą ciągów Renarda	$P(Z \leqslant z)$ według wzoru Geary'ego	$L(z)$	z	$P(Z \leqslant z)$ metodą ciągów Renarda	$P(Z \geqslant z)$ według wzoru Geary'ego
58	5,3089	0,0001		84	11,220	0,2740	
60	5,6234	0,0003		86	11,885	0,3873	
62	5,9566	0,0006		88	12,589	0,5167	0,5165
64	6,3096	0,0011	0,0012	90	13,335	0,6496	
66	6,6834	0,0022		92	14,125	0,7703	
68	7,0795	0,0041		94	14,962	0,8663	
70	7,4990	0,0076		96	15,849	0,9320	0,9332
72	7,9433	0,0137	0,0135	98	16,788	0,9704	
74	8,4140	0,0244		100	17,783	0,9892	
76	8,9125	0,0424		102	18,837	0,9966	
78	9,4406	0,0718		104	19,953	0,9991	0,9992
80	10,000	0,1173	0,1164	106	21,135	0,9998	
82	10,592	0,1836		108	22,387	0,9999	

Tablica robocza jest podobna do tablicy 3, tylko sumowanie przebiega od dolnego lewego rogu do górnego prawego.

3.5. Ogólny przypadek iloczynu wymiernych potęg niezależnych zmiennych losowych. Jeśli zmienna losowa ma kształt (1), to stosując kilkakrotnie sposoby opisane w poprzednich rozdziałach, otrzymamy dystrybuantę Z. Dużym ułatwieniem rachunków będzie okoliczność, że po każdym kroku otrzymujemy wartości dystrybuanty dla argumentów należących do ciągów Renarda, a więc od razu w takiej postaci, jaka jest potrzebna do następnego kroku.

4. Dokładność zaproponowanej metody

Pewne pojęcie o dokładności metody może dać porównanie wyników przykładu 2 z rozwiązaniem analitycznym Geary'ego, które dla ilorazu dwóch niezależnych zmiennych losowych jest następujące.

Jeśli licznik ułamka $Z=X/Y$ ma rozkład normalny $N(m_1, \sigma_1)$ a mianownik rozkład normalny $N(m_2, \sigma_2)$ i jeśli $m_2 \gg \sigma_2$, czyli jeśli można przyjąć, że mianownik nigdzie nie jest ujemny, to wyrażenie

$$\frac{m_1 - m_2 Z}{\sqrt{\sigma_1^2 + \sigma_2^2 Z^2}}$$

ma rozkład normalny $N(0,1)$.

W naszym więc przykładzie wyrażenie

$$\frac{500 - 40Z}{\sqrt{6400 + 6{,}25Z^2}}$$

ma rozkład normalny $N(0,1)$.

W ostatniej kolumnie tablicy 4 podano kilka wartości $P(Z \leqslant z)$ obliczonych tym sposobem. Zgodność jest dobra.

5. Uwagi końcowe

Na zakończenie spróbujmy odpowiedzieć na dwa naturalne pytania:

1°. Czy mamy od praktyka żądać, żeby w każdym konkretnym przypadku układał tablicę podobną do tablicy 3 i powtarzał to kilkakrotnie, jeśli jest więcej zmiennych niezależnych niż dwie?

Odpowiedź jest przecząca. Tego od praktyka nie można wymagać. Wydaje się jednak, że dla pewnych rozkładów występujących częściej i dla pewnych postaci szczególnych wyrażenia (1) można przygotować dogodne tablice odpowiadające pewnym wartościom parametrów. Zresztą nie zawsze potrzebna jest cała dystrybuanta, zwykle wystarcza jej część, na przykład w okolicy zera lub jedynki.

Zauważymy jeszcze, że celowa może być zmienna gęstość stopniowania, na przykład według ciągu $\mathcal{R}\,320$ w miejscach interesujących, a $\mathcal{R}\,80$ lub nawet $\mathcal{R}\,40$ w miejscach mniej ciekawych.

2° Czy można się zgodzić na podawanie dystrybuanty i frekwencji zależnie od argumentu rosnącego według postępu geometrycznego, zamiast — jak to zwykle bywa — arytmetycznego?

Niewątpliwie stopniowanie w postępie arytmetycznym ułatwia interpolację. Znane są jednak tablice, bardzo dogodne w praktyce, w których tego się nie przestrzega. Zresztą, odczytując w zwykłej tablicy logarytmów liczbę według mantysy, mamy przedziały nierówne.

Zaletą opisanej metody jest możność użycia jej we wszystkich przypadkach, gdy rozkłady niezależnych zmiennych losowych są znane. Postać rozkładów jest przy tym zupełnie obojętna. Może być więc nie tylko analityczna, ale także tablicowa. Pozwala to na wykonywanie operacyj rachunkowych wprost na materiale doświadczalnym, surowym lub wygładzonym znanymi metodami, z zupełnym pominięciem analitycznej postaci rozkładu.

Instytut Matematyczny Polskiej Akademii Nauk

(*Praca wpłynęła dnia 30. 12. 1952 r.*)

Я. ОДЕРФЕЛЬД (Варшава)

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОИЗОВЕДЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНЫХ СТЕПЕНЕЙ НЕЗАВИСИМЫХ СЛУЧАЙНЫХ ВЕЛИЧИН

РЕЗЮМЕ

В технике и естествознание часто приходится определять распределение случайной величины

$$Z = X^{\alpha} Y^{\beta} U^{\gamma} \ldots,$$

где $\alpha, \beta, \gamma, \ldots$ — рациональные числа, а $X, Y, U, \ldots$ попарно независимые случайные величины. Аналитическое решение возможно лишь в отдельных случаях.

Предлагаемая работа содержит простой численный способ определения закона распределения Z. Состоит он в том, что все действия производятся на последовательностях Ренарда

$$\{10^{i/(5\cdot 2^k)}\},$$

где k — параметр принимающий натуральные значения, а i — номер члена последовательности; i принимает конечные значения $\ldots, -2, -1, 0, 1, 2, \ldots$

В работе подробно изучены случаи $Z = X^{\alpha}$, $Z = X/Y$, $Z = XY$ и показан общий способ определения закона распределения Z в табелярном виде. Кроме того решено несколько примеров и сравнено решение одного из них с эффективным аналитическим решением, получая хорошую согласованность.
